

P R O G R A M

CRNA GORA PRED IZAZOVIMA BUDUĆNOSTI

I VRIJEME SADAŠNJE

1. Raspad države i sistema

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je promijenio odnose u regionu. Ništa na ovom prostoru, nakon svega, ne može biti kao što je bilo. Ideja jugoslovenstva, kojoj su drugi prilazili sa mnogo manje idealizma a više pragmatičnosti u ostvarivanju svojih državnih ili nacionalnih interesa, srušena je u nemjerljivim materijalnim gubicima i sahranjena zajedno sa hiljadama ljudskih života.

Uz dramatičnost i tragiku raspada prethodne Jugoslavije, odvija se i suštinska promjena sistema političko - ekonomskih odnosa, što je istorijska prekretnica. Praznina koja je nastala rušenjem koncepta socijalističkih odnosa društvenog vlasništva, raspad tržišta i ekonomskih veza prethodne zajednice, uz međunarodnu izolaciju (zbog svrstavanja uz propali velikodržavni koncept), dovela je kompletnu privredno - ekonomsku strukturu Crne Gore pred kolaps, a najveći broj stanovnika do praga bijede. Nepostojanje pravnog sistema, karakteristično za zemlje koje nemaju jasan program prevazilaženja procesa tranzicije, stvorilo je mogućnost da malobrojni sloj na vlasti i uz vlast, prisvoji neograničenu političku moć i materijalne vrijednosti.

Bez jasnog i samostalno izgrađenog državnog koncepta, ili bolje reći ostajanje na klackalici između saznanja da se sa svijetom mora saradivati po pravilima toga svijeta i nespremnosti da se napravi potpuna distanca od partnera koji pred tim svijetom nosi ogromnu hipoteku od koje ne može ili čak neće da se oslobodi, samo produžava agoniju crnogorske ekonomije i društva. U takvim okolnostima, bez samostalne moći odlučivanja, ne može biti govora o izgradnji realne ekonomske strategije, niti suštinskog preokreta u položaju Crne Gore i njenih građana.

Raspad Jugoslavije zatekao je Crnu Goru nespremnju, iscrpljenu socijalno - ekonomskim potresima koji su označavali kraj jednog sistema. Podijeljena, dezorjentisana i izmanipulisana propagandom ona je poklekla pred dobro organizovanim naletom srpskog nacionalizma. Jugoslavija je nestala u zbivanjima 1988/89. godine u Crnoj Gori, ali to nije bio i jedini put kad je Crna Gora imala i propustila istorijsku šansu da svojim promišljenim i nezavisnim stavom bude onaj mali preteg koji može okrenuti događaje u drugom pravcu, ili ih učiniti manje bolnim i tragičnim. Sukob interesa velikih sila i rivalstvo balkanskih nacionalističkih projekata, određuju sudbinu naroda ovog prostora više od jednog stoljeća. Crna Gora ni ovaj put nije imala strategiju koja bi sačuvala njen državni integritet, ako se strategijom ne smatra da se u mutnim vremenima "Crna Gora mora držati Srbije". Ništa, izgleda, nije naučeno iz prošlosti. Mnoga crnogorska žrtvovanja ubrzo su bila zaboravljena ili čak ostala da služe za šalu i podsmijeh. Nakon svega čovjek se mora naći pred pitanjem: može li, konačno, doći vrijeme razuma u Crnoj Gori, jesu li stasale generacije koje će shvatiti da voditi računa o sebi i svome interesu nije grijeh, nego vrlina?

2. Crna Gora u federaciji

U treću Jugoslaviju Crna Gora je ušla na neregularan način, kao i u prvu Jugoslaviju, 1918. prvi put je izrežirana skupština, a ovaj put jedan referendum. Oba puta je cilj bio da se da forma rješenju koje je odredila srpska vlast. Građanima Crne Gore nije data prilika da u miru, slobodno odluče o sudbini svoje države. O sudbini Crne Gore rješavano je na kraju Prvog svjetskog rata, nakon što je tim i prethodnim ratovima, koje je vodila zajedno sa Srbijom, i prije svega za Srbiju, bila iscrpljena ogromnim ljudskim stradanjima i nezapamćenom glađu, da bi i njoj i njenoj dinastiji, koje su bile na strani sila pobjednica, bio udaren žig izdaje. Ovaj put je o sudbini Crne Gore odlučeno u okolnostima rata i međunarodne izolacije. Samo referendumsko pitanje i način kako je sproveden ostaće kao primjer manipulacije sopstvenim narodom. Takvog izjašnjavanja nije bilo u Srbiji.

Prva Jugoslavija nastala je, pored svih drugih okolnosti, kao nastojanje politike Srbije da ostvari svoj ideal "svi Srbi u jednoj državi", kroz državu južnoslovenskih naroda, kad već sile saveznice nijesu bile spremne da prihvate formiranje Velike Srbije. I današnja Jugoslavija je, u osnovi, nastala na istim namjerama. Ona je, zapravo, nastala onog dana kada je predsjednik Srbije, osjećajući se moćnim, odbio da prihvati Haški sporazum o formiranju Saveza jugoslovenskih država, a predsjednik Crne Gore povukao svoj potpis sa tog dokumenta, iako je za njegovo prihvatanje i ravnopravan tretman Crne Gore imao i odluku Skupštine Crne Gore. U ovakvoj državi Crna Gora niti jeste niti objektivno može biti ravnopravna.

Za crnogorski narod je stvaranje sadašnje federacije bila još jedna obmana, smišljena kalkulacija spskog političkog vođstva. S jedne strane, željela se zadržati uz sebe Crna Gora sa njenim resursima i morem, a pred svjetskom javnošću održati iluzija kontinuiteta, računajući ne samo na beneficije koje iz toga proizilaze, već i na izbjegavanje odgovornosti za ljudske i materijalne gubitke, u ratu koji treba prikazati kao nametnut, a ne, u najvećoj mjeri, svojom politikom izazvan. Otuda i zadržavanje imena Jugoslavija nije plod sentimenta, već samo dio te kalkulacije. Željelo se da se makar privremeno i na brzinu stvori jedna provizorna država - matica, kojoj će, nakon što se, kao što se sa sigurnošću računalo, dobije rat u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, jednostavno biti priključene sve "srpske zemlje" i tako ostvariti san o Velikoj Srbiji i "Srbima u jednoj državi". Kako se takav plan pokazao neostvarljivim, sadašnja federacija je za srpsko vođstvo postala "minimalno rješenje", dovoljno da se pred sopstvenom javnošću opravdaju istorijski promašaji, da se umanjí osjećaj poraza jedne sulude politike, a da se pred međunarodnim faktorima još uvijek može potezati argumenat kontinuiteta i prava na sukcesiju.

Stvorena na ovakvoj politici i kalkulaciji, ovakva zajednica nije mogla niti će moći stvarno zaživjeti. Ustav nove federacije donešen je na brzinu, pod pritiskom da se država konstituiše po svaku cijenu. Određeni konfederalni elementi u njemu, iako daleko od onoga što je Skupština Crne Gore prihvatila kao "minimum ispod koga se ne može ići", samo su bili prividni ustupak da se lakše pripoji Crna Gora. Računalo se da će taj provizorijum od države i ustava trajati veoma kratko, samo dok se ne steknu uslovi za pripajanje ostalih "srpskih zemalja", a onda bi se već sa Crnom Gorom drugačije razgovaralo. No problemi ove federacije, ipak, ne proizilaze iz njenog ustava. Da je on mogao biti i bitno drugačiji, stvari bi se odvijale na sličan način. Mada to mnogima u Crnoj Gori nije jasno, nova federacija nije uopšte formirana da odrazi istorijsku bliskost crnogorskog i srpskog naroda. Da se to stvarno željelo, morali su se prethodno utvrditi stvarni pojedinačni i zajednički interesi Crne Gore i Srbije, analizirati elementi koji nužno moraju dovesti do suprostavljanja pojedinačnih interesa, a tek nakon toga utvrditi koji to oblik udruživanja omogućava realizaciju

zajedničkih, ali i očuvanje pojedinačnih interesa. Taj oblik zajedništva nikako ne bi mogao biti federalni, čak ni uz velike "konfederalne" popravke. Ne samo zbog toga što dvočlani federalni savezi, čak i približno ravnopravnih partnera nijesu nigdje izdržali probu vremena, već prije svega zbog ogromne disproporcije članica u svim relevantnim elementima, od odnosa broja stanovnika do njihovih strateških državnih ciljeva. Državna i ekonomska logika i interesi Crne Gore sa nešto preko 600 hiljada i Srbije sa oko 10 miliona stanovnika, su objektivno veoma različite, pa nužno vode njihovom sukobljavanju i Srbija, sa razvijenim privrednim sistemima u mnogim oblastima, od poljoprivrede do automobilske i elektronske industrije i odgovarajućim tržištem, mora nužno tome primjeriti svoju ekonomsku politiku, od monetarne i fiskalne do carinske. Crna Gora ima sasvim drugačiju privrednu strukturu, svoju veliku šansu vidi u turizmu, što nužno nameće otvorenu zemlju, bez carinskih ograničenja, sa krajnje liberalizovanim režimom uvoza kapitala. U vojno - strateškom smislu suprotnosti su još i veće. Sa važnom strateškom pozicijom na Balkanu, unutrašnjim složenim odnosima i potencijalnim konfliktima, Srbija objektivno mora imati adekvatan odbrambeni sistem. U tom pogledu su i moć i potrebe Crne Gore potpuno različite, pa je suštinsko pitanje da li ona treba da prihvata glomazan sistem odbrane radi interesa Srbije, ili, pak, radi svojih interesa treba da gradi potpuno drugačiji i njoj primjeren sistem.

Niko u Crnoj Gori ne spori potrebu povezivanja sa Srbijom, već se spori priroda i karakter tih veza, koje moraju izražavati objektivne zajedničke, ali i različite pojedinačne interese. Iskustvo pokazuje da su te veze zloupotrebljavane od strane vlasti, i drugih faktora u Srbiji i pretvarane u elemenat pritiska na Crnu Goru.

Ovako konstituisana veza Crne Gore i Srbije sadrži i potencira konfliktne odnose, te će svakim danom dovoditi do sve oštrijih međusobnih antagonizama, što može preći u odnos uzajamne netolerancije. U Srbiji rastu težnje ka unitarizaciji zajedničke države, ka jačanju federalnih funkcija, ka regionalizaciji i ukidanju "tri vlade i tri parlamenta". Kada će se ta raspoloženja pokušati ostvariti, zavisiće u najvećoj mjeri od međunarodnih okolnosti i prisustva međunarodnih vojnih snaga u regionu.

Posljedica rata u bivšoj Jugoslaviji i neminovno svođenje računa pred domaćom i inostranom javnošću biće dug proces koji će imati završni čin jugoslovenske drame pred međunarodnim sudom u Hagu.

Rješenjem statusa Kosova, a vjerovatno i Vojvodine, kao subjekata u Federaciji Crna Gora će dospjeti u još neravnopravniji položaj. U takvoj konstelaciji ona će još teže obezbjeđivati suverenu poziciju, koju mora imati u svakoj formi državnog odnosa.

Sudbina federacije, bar kad su u pitanju namjere i ciljevi srpskog političkog vrha, manje ili više, je predvidljiva, ali je Crna Gora i dalje bez sopstvenog državnog i nacionalnog programa. Više nego ikada zaoštrene su razlike u odnosu na bitna strateška pitanja države i društva među vladajućim snagama u Crnoj Gori i Srbiji, što dovodi do paralize Federacije i tjera crnogorsko rukovodstvo na iznalaženje sopstvene strategije. Crna Gora ima poziciju satelita, nemoćna da bilo što radikalno preduzme u vlastitom interesu.

Crna Gora konačno mora da razriješi dilemu koja se već deceniju postavlja pred njene građane: da li je Crna Gora zaista crnogorska država i da li je država?! Ukoliko odgovor na to pitanje bude pozitivan i nedvosmislen sve drugo bi se iz toga relativno lako izvelo.

II RASKRŠĆE

1. Državni status Crne Gore i odnos sa Srbijom

Crna Gora i Srbija u skoro svim bitnim elementima koji određuju jednu državnu zajednicu, imaju objektivno veoma različite pozicije, koje proizilaze iz različitih veličina, privredne strukture, ekonomskog i svakog drugog potencijala i moći. Svako zajedništvo među njima, ako se žele očuvati kao posebne države, mora poštovati tu činjenicu i mora biti takvo da omogući svakoj od njih nesmetano razvijanje primjereno tim objektivnim različitostima. Crna Gora i Srbija imaju objektivno dosta zajedničkih interesa, koji proizilaze ne samo iz istorijskih, etničkih i drugih veza, nego i iz prirodne komplementarnosti njihovih privredno - ekonomskih struktura.

Ništa tu nema protivrječno, pod uslovom da se polazi od toga da to jesu dva posebna, dugom istorijom definisana državna i nacionalna entiteta i pod uslovom da se oni stvarno žele očuvati, a ne stopiti jedan u drugi. To se sigurno ne može postići u postojećoj državno - pravnoj konstelaciji, koja obje članice federacije, onu manju svakako mnogo više, ograničava u razvijanju sebi primjerenih političkih i ekonomskih odnosa, a ugrožava i destruiira međusobne odnose i saradnju. Da bi na najoptimalniji način ostvarila svoje državne i nacionalne interese i otvorila perspektivu kvalitetnijeg života svojih građana, Crna Gora mora ostvariti sljedeće:

- mora imati međunarodno priznati državni subjektivitet, stečen na način i pod uslovima koji važe za sve suverene, međunarodno priznate zemlje;
- treba da pristupi Organizaciji ujedinjenih nacija i svim njenim specijalizovanim (ekonomskim, finansijskim, naučno - obrazovnim, zdravstvenim i drugim) asocijacijama;
- treba da teži učlanjenju u Savjet Evrope i izgrađivanju odgovarajućih veza sa Evropskom Unijom, njenim sporazumima i aranžmanima;
- treba da pristupi organima i organizacijama kolektivne bezbjednosti, uključujući i program Partnerstvo za mir, a kasnije i drugim odbrambenim aranžmanima;
- treba da se uključi u članstvo svjetskih, evropskih i regionalnih sportskih, humanitarnih i drugih organizacija i asocijacija;
- treba da obezbijedi samostalno članstvo u Evropskoj uniji za radio difuziju po svim pitanjima prava i korišćenja radio - frekvencija, tv i satelitskih kanala.

Radi ostvarivanja zajedničkih interesa sa Srbijom, Crna Gora može da se opredijeli za jedan od poznatih modela zajedništva među suverenim državama. Jedan od tih modela jeste Savez (Unija) suverenih država, sa jasno određenim ciljevima koji se isključivo odnose na realizaciju zajedničkih interesa.

Osnovni ciljevi Saveza (Unije) bili bi da se omogući: slobodno kretanje lica, roba, novca i usluga, tako da svi građani članica Saveza (Unije) imaju isti tretman i prava na cijeloj njenoj teritoriji, uključujući slobodu kretanja, zapošljavanja, naseljavanja i izbora zanimanja. Kretanje sopstvenih roba, novca i usluga treba da bude zaštićeno od protekcionizma i oslobođeno svih dažbina i taksa.

Funkcionalna organizovanost Saveza (Unije) morala bi da spriječi svaku majorizaciju, nacionalni protekcionizam i druge teškoće i iskušenja koja su svojstvena zajedništvima entiteta sa dugom državotvornom, kulturnom, etničkom i etičkom tradicijom i velikom razlikom u veličini, broju stanovnika i ekonomskoj moći. Otuda Savez (Unija) mora djelovati na principima uzajamnog uvažavanja i povjerenja, saglasno normama međunarodnog prava i

intencijama šire regionalne i evropske integracije. Realizovanje ciljeva Saveza (Unije) mora biti racionalno, da ne bi svojom glomaznošću opterećivao članice i ugrožavao same ciljeve. Svi organi Saveza (Unije) bili bi konstituisani paritetno i odlučivali bi konsenzusom. Pripadništvo Savezu (Uniji) ne bi se kosilo s pravom njegovih članica na članstvo u drugim međunarodnim ekonomskim i finansijskim organizacijama. Članstvo u Savezu (Uniji) je dobrovoljno i trajalo bi onoliko koliko Savez (Unija) svakoj članici, po vlastitoj želji i procjeni, pruža više i bolje od onoga što bi one mogle da postignu samostalno ili u savezu sa trećim zemljama.

Da li je ovako konstituisan odnos Crne Gore i Srbije realan i da li bi odgovorio svom teško osporivom cilju? Takav Savez (Unija) veoma dobro funkcioniše već skoro punih pedeset godina između zemalja Beneluksa (Belgije, Holandije i Luksemburga) i omogućio je svakoj od članica, vrlo različitim po veličini, broju stanovnika i privrednoj strukturi, pa i malom Luksemburgu, da dostignu u svijetu najviši stepen razvijenosti, opšteg i ličnog standarda. Omogućio im je da svaka od njih sačuva svoje istorijsko i kulturno nasljeđe, politički i ekonomski subjektivitet, a svima njima zajedno i njihovim građanima sređen i prosperitetan život, bez uzajamnih nesuglasica i animoziteta. Na istim principima konstituiše se i zajednica država Zapadne Evrope. Samo kroz takve odnose može doći do pacifikacije konfliktnog balkanskog prostora, do njegovog bržeg ekonomskog i civilizacijskog napretka i ravnopravnog uključivanja u evropske integracione tokove.

2. Ekonomska i razvojna strategija

Promjena postojećeg državnog statusa i pozicije Crne Gore i promjena sadašnjeg ekonomskog statusa su međusobno uslovljeni. Borba za očuvanje Crne Gore će se voditi i kroz postizanje njene ekonomske emancipacije i nuđenjem višeg kvaliteta života njenim građanima. Do promjene ekonomskog statusa Crne Gore može doći jedino onda kada ona bude u poziciji da odredi i sprovodi onu razvojnu strategiju koja je u saglasnosti sa njenim državnim i nacionalnim interesom. Državni status Crne Gore nije samo pitanje koje proizilazi iz potrebe očuvanja njenog istorijskog, kulturnog i nacionalnog identiteta, već je to suštinski preduslov za ostvarivanje višeg kvaliteta života njenih građana. U prethodnoj državi razvojna strategija Crne Gore bila je određena ne samo logikom jednog političkog sistema, već je u znatnoj mjeri bila uslovljena interesima ostalih pet članica te zajednice, ali je, ipak, ta višečlana federacija pružala neke pogodnosti i ostavljala određene mogućnosti slobode izbora i djelovanja. U sadašnjoj zajednici takve slobode izbora nema, već je pozicija i djelovanje Crne Gore potpuno uslovljeno logikom i interesom samo jednog partnera.

Zavisnost od političkih, ekonomskih i drugih interesa Srbije, dovela je Crnu Goru u proteklih nekoliko godina do nezapamćenog ekonomskog sunovrata. To se najdirektnije izražava padom društvenog proizvoda po glavi stanovnika, koji je od 2.300 dolara u 1989. godini pao na nekih 800 dolara u 1994, iako je i ta cifra vjerovatno uveliko precijenjena. Koliki je to pad, može se zaključiti i na osnovu procjena inostranih i domaćih eksperata, koji su početkom 80-ih predviđali da bi, i u ondašnjim društveno - ekonomskim uslovima, društveni proizvod u Crnoj Gori u 2000. godini mogao biti oko 5.000 dolara po glavi stanovnika, a da bi broj zaposlenih, od oko 120.000 u 1984, u periodu do 2000. trebalo da naraste za novih 150.000. Sve ove prognoze zasnivane su na premisama ondašnjeg društveno - ekonomskog sistema, sa opšte - društvenim vlasništvom kao limitirajućim faktorom razvoja. Ona su se zasnivala na

realnim procjenama prirodnih bogatstava Crne Gore u poljoprivredi, rudarstvu, šumarstvu, industriji, turizmu, na značajnim izgrađenim infrastrukturnim kapacitetima i kvalifikovanosti radne snage. Kao neophodan uslov za veće korišćenje ovih potencijala i tada se postavljala potreba obezbjeđenja inostranog kapitala. Uprkos tvrdnji o ekonomskoj nesamodovoljnosti i zavisnosti Crne Gore od drugih članica federacije, stvarne činjenice pokazuju bitno različito stanje. Tako je u 1987. vrijednost ukupnih nabavki sa tržišta drugih republika i inostranstva bila 1,7 mlrd. dolara, a ukupna prodaja na tim tržištima 1,6 mlrd, dakle disparitet od svega 6,25%, što se ne može smatrati značajnom neravnotežom, utoliko prije što je već od 1982. godine Crna Gora imala stalno pozitivan bilans razmjene sa inostranstvom, sa suficitom koji je 1987. godine bio preko sto miliona dolara.

Osnovne preporuke koje su inostrani i domaći eksperti davali prije deset ili petnaest godina i danas stoje. Razvojne šanse Crne Gore i danas se moraju zasnivati na šumarstvu i preradi drveta i poljoprivredi, opredjeljujući se za strategiju njene diversifikacije, razvoju sela, domaće radinosti i sitne agroindustrije. Poboljšanjem regionalne infrastrukture, osnivanjem regionalnih agroindustrijskih kombinata, podsticao bi se razvoj privatne poljoprivrede i mijenjao kvalitet života u seoskim područjima. To bi omogućilo postupnu regeneraciju ruralnih područja i polako otklanjalo demografske i socijalne posljedice nastale u periodu tzv. industrijalizacije.

Industrijska strategija morala bi danas biti suštinski drugačija i mora počivati na razvoju male privrede. Naravno, ne treba zanemariti ni velike, već stvorene kapacitete u oblasti teške i metaloprerađivačke industrije, ali se mora znati da revitalizacija tih kapaciteta može biti ostvarena jedino kroz njihovo uključivanje i vezivanje za velike evropske i svjetske sisteme, koji im jedino mogu omogućiti kapital, savremenu tehnologiju i tržište.

Turizam je, svakako, i dalje velika razvojna šansa Crne Gore i uz pomorstvo najbitniji potencijalni izvor deviznog prihoda, koji bi omogućavao uravnotežen spoljnotrgovinski bilans i ostvarivao slobodu izbora u kupovini nedostajućih roba po najpovoljnijim svjetskim tržišnim uslovima. Prostorna ograničenost (svega oko 250 km morske obale) nameće usmjerenost na turizam visokih kategorija i standarda.

Energetski potencijali Crne Gore, takođe, pružaju razvojne mogućnosti, ali ni ove mogućnosti ne mogu biti aktivirane bez finansiranja inostranih partnera, podrazumijevajući poštovanje ekoloških standarda.

Ovim poznatim razvojnim mogućnostima Crne Gore treba dodati razvojne ideje novije orijentacije. Te ideje zasnivaju se na adekvatnoj valorizaciji mediteranskog i priobalnog položaja Crne Gore, njenih prirodnih i već stvorenih potencijala, maloj fizičkoj dimenziji i maloj gustini naseljenosti. To se može postići kroz razvoj Crne Gore kao slobodne ekonomske zone, off shore poslovanja, stimulativnim uslovima investiranja i poslovanja, naročito u oblastima novih tehnologija i ekoloških projekata. Takva strategija, van svake sumnje, najbolje odražava prirodne i druge specifičnosti Crne Gore, kao male države sa nešto preko 600 hiljada stanovnika, omogućava stvaranje otvorene i u civilizovanu međunarodnu zajednicu integrisane Crne Gore, izgradnju političkog i privrednog sistema, koji će kreativnu energiju njenih građana usmjeravati ka stvaranju društva slobode i blagostanja, a ne držati ih zarobljene arhaičnim, i to ne svojim, mitovima i atavizmima. Takva ekonomska strategija odavno djeluje. Jedan od primjera je Island, sa samo oko 250 hiljada stanovnika, koji uz sve nepovoljne klimatske i geografske okolnosti, ostvaruje visok standard zasnovan na ribarstvu i turizmu. Dobar primjer je i Malta (sa 350 hiljada stanovnika) koja je ostvarila ubrzan razvoj

zasnovan na turizmu, pomorstvu, malim dorađivačkim kapacitetima i otvorenoj ekonomiji. Za nas je veoma inspirativan i primjer (Grčkog) Kipra, koji je podjelom ostrva na grčki i turski dio, platio tešku cijenu svoje skoro potpune oslonjenosti na Grčku i njen ondašnji pukovnički režim, krenuo, zatim, svojim putem, pa je za kratko vrijeme, oslanjajući se prvenstveno na turizam i pružajući velike pogodnosti stranom kapitalu, od siromašne zemlje došao do nekih 13 hiljada dolara društvenog proizvoda po glavi stanovnika. Luksemburg (450 hiljada), je našao prikladan modus vivendi sa svojim znatno moćnijim susjedima i ostvaruje jedan od najvećih dohodaka po glavi stanovnika (oko 35 hiljada dolara). Od svih njih u pogledu prirodnih resursa, geografskih i demografskih parametara Crna Gora ima bolje ili barem jednake mogućnosti.

Prvi uslov za ostvarivanje razvojne strategije jeste da Crna Gora ima svoj državni subjektivitet, koji će joj omogućiti uključivanje u međunarodnu zajednicu na osnovu sopstvenih interesa i koji joj daje mogućnost da samostalno utvrđuje zakonsku i poresku regulativu, kojom će kao država garantovati dugoročnu stabilnost poslovanja sa svijetom. Bilo bi veoma nerealno očekivati da se ona može sprovesti u ovakvoj državnoj sprezi sa Srbijom, budući da su prirodna i strateška opredjeljenja Srbije objektivno drugačija, čak i da su svi politički i drugi uslovi u njoj bitno različiti od sadašnjih. Zabluda bi bila, takođe, očekivati da se ova strategija može sprovesti otvaranjem tzv. slobodnih carinskih zona (Bar i dr), jer bi sudbina tih zona uvijek zavisila od volje i opredjeljenja na federalnom nivou, dakle od interesa Srbije, a sem toga bi to vodilo daljem regionalnom raslojavanju u Crnoj Gori. U ekonomskom pogledu Crna Gora mora biti jedinstven slobodan prostor, u kome samo tada mogu doći do izražaja sve njegove komparativne prednosti.

Drugi preduslov ekonomskog prosperiteta Crne Gore jeste transformacija vlasničke strukture od opštedruštvene u privatnu. Sadašnji trend u ovoj sferi, bez obzira na opredjeljenje političkih faktora, je veoma spor, komplikovan, većini stanovništva nerazumljiv i prije liči na transformaciju ka državnom i paradržavnom vlasništvu, uz sve karakteristike državno - administrativnog procesa. Ovaj proces se mora ubrzati, učiniti pravednijim i, zato izloženijim građanskom interesu i kontroli. Bez obzira na sadašnji ili budući odnos snaga na političkoj sceni, ovo je jedno od onih istorijski značajnih pitanja, gdje se mora težiti širokom društvenom konsenzusu i objedinjavanju kreativnih snaga, ako se ne želi da posljedice tog teškog procesa snose čitave generacije. Privatizacija vlasništva treba da bude opšta, uz zadržavanje državnog vlasništva samo u oblasti krupne privredne infrastrukture i nekih oblasti od kojih zavisi opšti društveni interes.

Crna Gora mora biti država praktično bez carina i sa minimalnim fiskalnim zaštitama. Njen fiskalni sistem bio bi usaglašen sa najnovijim tendencijama unutar Evropske Unije, sa porezom na dodatnu vrijednost mjesto sadašnjeg inflatornog poreza na promet. Porez na dodatnu vrijednost i porezi građana (na dohodak i imovinu) bili bi na nivou zemalja Evropske Unije, dok bi porezi na dobit korporacija i off shore poslovanja morali biti među najnižima na svijetu. Na principu reciprociteta Crna Gora bi razvijala odnose na bazi bescarinskog prometa roba i usluga i slobodnog protoka ljudi, ideja i kapitala. Svojom do kraja stimulativnom i liberalizovanom poreskom politikom, političkom i pravnom stabilnošću, Crna Gora mora da stvori uslove za investiranje i poslovanje.

Postojeće banke se moraju privatizovati i stvoriti uslovi za otvaranje stranih i mješovitih banaka. Kroz proces prodaje državne imovine i proces privatizacije mora se razriješiti problem stare devizne štednje kod crnogorskih banaka, jer bez toga nema govora o obnovi sistema štednje i bankarskog sistema. Privatizovanjem bankarskog sistema postigao bi se

odlučujući korak ka razvlašćivanju uloge države u privredi. Država bi morala da pomogne stvaranje hipotekarnog bankarstva. Ovo bankarstvo služilo bi finansiranju malog preduzetništva, na bazi garancija privatnim posjedništvom, a bilo bi osnova pokretanja zamrle stambene izgradnje, koja bi, uz svoju osnovnu funkciju, pokretala druge privredne djelatnosti.

Država dobija ulogu kreatora koji mjerama makroekonomske politike obezbjeđuje opšti tržišni ambijent, pravnu zaštitu i sigurnost, a subjektima privređivanja prepušta međusobnu utakmicu, pri poznatim i stabilnim pravilima igre. U našim uslovima važna uloga države je i obezbjeđivanje ravnomjernog regionalnog razvoja, što je kod nas veoma izražen problem sa političkim konotacijama. Promjenu kvaliteta života u tim područjima država može postići uvođenjem niza olakšica i beneficija za domaće i strane investitore za plasman kapitala u tim regionima, formiranjem posebnih banaka ili bankarskih fondova za podsticaj razvoja nerazvijenih djelova, beneficiranjem ulaganja u oblasti male privrede i stočarstva, izgradnjom infrastrukturnih objekata i nizom drugih mjera.

Radi ostvarivanja svoje ekonomske strategije, očuvanja ekonomske i državne suverenosti i sprječavanja mogućih negativnih uticaja iz okruženja, Crna Gora se mora opredijeliti za uvođenje sopstvenog novca i sopstvene monetarne institucije. Ta institucija treba da emituje novac u masi koja odgovara obimu tržišnih transakcija, vodi isključivo tržišnu a ne nikakvu diskrecionu monetarnu politiku, formira devizne rezerve i obezbjeđuje internu, a docnije i eksternu konvertibilnost domaće valute. Takva monetarna institucija, neprikosnovena u ovoj sferi, mora da isključi mogućnost zloupotrebe novca za netržišne i neekonomske svrhe, za monetarnu proizvodnju inflacije, da obezbjeđuje stabilnost cijena, čini kvalitet života zavisnim u prvom redu od rada i sposobnosti, a minimizira uticaj političke moći, koja i prije i danas, kod nas ima tendenciju da monetarnu politiku stavi u službu aktuelnih vlasti.

Status Crne Gore kao socijalne države oslanja se na solidarnost kao bitnu karakteristiku crnogorskog mentaliteta i tradicije, ali ona, nažalost, može biti veoma ugrožena u uslovima brze kapitalizacije društva, preraspodjelom društvenog bogatstva i opštim osiromašenjem širokih društvenih slojeva.

Polazeći od toga da će privatno vlasništvo biti dominantno, ali državno neće nestati, za Crnu Goru je, izgleda, najprihvatljivija varijanta mješovitog sistema zdravstvenog osiguranja. Ovaj sistem zasniva se na mogućnosti i pravu svakog građanina da izabere jednu od tri varijante:

- potpuno državno osiguranje u kome država u potpunosti finansira liječenje osiguranika u državnim medicinskim ustanovama;
- parcijalno državno osiguranje, u kome država finansira dio zdravstvene usluge korisnika u svim nivoima zdravstvene zaštite;
- potpuno privatno osiguranje.

Sredstva za državno osiguranje obezbjeđuju se iz poreza, ali je pozicija državnih i privatnih osiguravajućih društava dovedena u ravnopravan nivo. Odnosi na relaciji osiguravajuća društva - osiguranik - firma u kojoj je osiguranik zapošljen, kao i na relaciji medicinska ustanova - osiguranik - osiguravajuće društvo, regulišu se posebnim ugovorima i zakonskim aktima, o čemu postoje bogata znanja i iskustva razvijenih društava i zemalja.

Bez obzira na organizaciju zdravstvene službe i modele osiguranja, mora se težiti realizaciji sistema potpune zdravstvene zaštite svih građana. Ravnopravnost šansi se postiže samo sa ujednačenih polaznih pozicija, afirmiše se kvalitet, što doprinosi stalnom obnavljanju vitalnih snaga društva i njegovih funkcija.

Ne treba podgrijavati iluziju da ovakva ekonomska i razvojna strategija može preko noći prevesti Crnu Goru i njene građane iz stanja opšte krize u stanje ekonomskog i svakog drugog blagostanja. Ali, ta strategija je realna, budući da se zasniva na iskustvu i uspjesima niza Crnoj Gori sličnih zemalja, a njena dosljedna primjena, na jednom malom i lako prilagodljivom sistemu, može, u relativno kratkom periodu, produkovati rezultate, koje mnogi u današnjim okolnostima mogu primati sa nevjericom. Njena primjenljivost u Crnoj Gori zasniva se i na bitnoj pretpostavci da su danas, uprkos svemu, stasale generacije sa mnogo više samopoštovanja i samosvijesti.

3. Pravna država

O stanju ljudskih prava i uopšte o vladavini prava u Crnoj Gori danas se ne može govoriti van konteksta njenog položaja u "nominalnoj i fasadnoj" federaciji. U takvoj federaciji ne može se u Crnoj Gori očekivati adekvatna zaštita individualnih prava građana i izgradnja pravno - političkog modela ograničene, kontrolisane i podijeljene vlasti. Direktna posljedica takve pozicije Crne Gore jeste isključiva nadležnost federacije, odnosno Srbije, za uvođenje vanrednog stanja, stanja neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja, čime se lako mogu ugroziti sva najelementarnija prirodna, građanska i politička prava crnogorskih građana, a da oni nemaju nikakvu mogućnost da na to utiču. Ovakvom pozicijom nad Crnom Gorom se vrši pravno nasilje a njeni građani dovode u položaj podanika.

Jedan od prioritarnih ciljeva razrješenja crnogorskog državnog pitanja, pod apriornom pretpostavkom da se to učini na demokratski i miran način, jeste ostvarivanje adekvatne zaštite ljudskih prava i koncepta vladavine prava. Suverenost Crne Gore, dakle, nije cilj isključivo zasnovan na očuvanju historijskog kontinuiteta i ostvarivanju ekonomskog prosperiteta, već i preduslov da se ostvare unutrašnji odnosi koji počivaju na tradicionalnom poštovanju ličnosti, na individualnim i kolektivnim pravima koje je uspostavio savremeni i civilizovani svijet. Osnovno načelo na kome treba da počiva samostalna crnogorska država jeste ostvarivanje modela ograničene, podijeljene i kontrolisane vlasti, kao jedinog oblika legitimne vlasti. Ustav, kao osnovni konstitucionalni akt takve države, kao forma opšteg "društvenog ugovora", prihvaćenog od svih relevantnih činilaca u državi i društvu, treba da odrazi opšte usvojeni politički, pravni i moralni stav, da pravo i pravni poredak nijesu samo instrumenti politike, već prevashodno sredstva za ograničenje politike i političke moći. Ovakvo konstituisani državno - pravni poredak znači ustanovljenje države kao organizacije radi zadovoljenja opštih interesa svih njenih građana, a ne instrumenta dominacije jedne grupe, nacije ili klase. Polazna premisa ovakvog pravno - političkog koncepta je "realna priroda" državne vlasti, tj. njoj imanentno svojstvo da ostvaruje monopol na zapovijedanje i fizičku prinudu, upravlja sudbinama ljudi, što omogućava njenim nosiocima privilegije i povlastice. Svakoj vlasti je imanentna mogućnost zloupotrebe, što često rezultira ugrožavanjem osnovnih prava pojedinaca i grupa, ali i otežava funkcionisanje same vlasti. Otuda u sistem vlasti demokratske države Crne Gore treba ugraditi mehanizme i institucije za njenu kontrolu i ograničenje.

Parlamentarna (predstavnička) većina formira se na slobodnim i tajnim izborima, na kojima sve demokratske i miroljubive političke snage slobodno i bez straha od posljedica zastupaju i brane svoje stavove. Ta većina obrazuje vladu, koja ne samo što je smjenjiva, već ima slobodu vršenja vlasti ograničenu ustavom i zakonima i posebno individualnim "prirodnim" pravima građana. Pravo parlamentarne manjine da postane većina, ne može biti od aktuelnih nosilaca vlasti sprječavano i onemogućavano nasilnim i vaninstitucionalnim sredstvima.

U sistemu ograničenja i uravnoteženja moći i dominacije jedne grane vlasti u odnosu na druge, posebno je značajno ostvarivanje kontrole funkcionisanja izvršne vlasti (vlade), policije, vojske i njihovih tajnih službi od strane parlamenta i sudskih vlasti. Svaka izvršna vlast, i u principu a u postojećim crnogorskim uslovima posebno, ispoljava tendenciju zloupotrebe i uzurpacije moći, te je neophodno ostvariti mnogo afirmativniju ulogu parlamenta i to posebno u njegovoj kontrolnoj ulozi u odnosu na izvršnu vlast.

Uspostavljanje nezavisnog sudstva je jedan od imperativa demokratske, suverene Crne Gore. Sudovi, redovni i ustavni, moraju postati vrhovni "kontrolori" ustavnosti i zakonitosti rada svih državnih organa, institucija i pojedinaca i garant prava i slobode građana.

U demokratskoj i suverenoj Crnoj Gori bio bi prihvaćen i sproveden korpus ljudskih prava čiji je obim i sadržina određena međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, univerzalnog i regionalnog (evropskog) karaktera. U takvom konceptu pojedinac i njegova sloboda su cilj, a državna vlast je samo sredstvo za postizanje tog cilja. Ta prava su "prirodna", tj. ona su samo pravni izraz za ljudskom biću imanentne vrijednosti i osobine, kao što su život, sloboda, dostojanstvo, mišljenje; dakle, one vrijednosti koje državna vlast ne stvara i ne daje pojedincu, pa otuda nema pravo ni da mu ih oduzima. Ovo znači da bi država Crna Gora potpisala i ratifikovala Fakultativni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima, a pristupanjem Savjetu Evrope prihvatila bi Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i nadležnost Evropskog suda za prava čovjeka.

Sastavni dio opšteg koncepta zaštite ljudskih prava je posebna zaštita kolektivnih prava manjinskih naroda. Za Crnu Goru je bitno da obezbijedi uslove za očuvanje i afirmaciju nacionalnog i kulturnog identiteta autohtonog muslimanskog naroda u Crnoj Gori. Određena "pozitivna diskriminacija", odnosno dodatna zaštita pojedinih kolektivnih prava, radi obezbjeđenja identiteta i integriteta manjinskih grupa, je neophodan preduslov za stvarnu ravnopravnost sa većinskim stanovništvom. Pri tome, nije dovoljno samo deklarativno opredjeljenje, pa čak i normativno uređenje ove problematike, nego je uz sve druge kontrole, potrebna i dodatna kontrola ostvarivanja manjinskih prava. Uvid i kontrola ostvarivanja ovih prava ne mogu se vršiti analizom stavova većine o nivou i kvalitetu njihovog ostvarivanja, već za to prije svega drugog mora biti meritorno mišljenje samih manjinskih grupa.

Nužna potreba demokratske države Crne Gore jeste i ostvarivanje prava na slobodno i istinito informisanje, zato što je to preduslov za ostvarivanje svih drugih prava i sloboda. U ostvarivanju ovog prava polazi se od dva osnovna principa. Pravo je svakog građanina da bude pravovremeno i adekvatno obaviješten o svim relevantnim događajima i mišljenjima, bez obzira koliko su oni u saglasju sa stavovima vladajuće strukture. Pravo svakog građanina je da ne bude izložen informacijama i mišljenjima koja predstavljaju ratno huškanje, širenje rasne, etničke, nacionalne, vjerske, političke mržnje i netrpeljivosti i legalizovanje ideja suprotnih izvornim konceptima o ljudskim pravima. Realizovanje prvog načela ostvaruje se najvećom mogućom liberalizacijom prava na osnivanje i djelovanje svih oblika medijskog izražavanja pojedincima, udruženjima, interesnim i političkim asocijacijama. Drugo načelo

ostvarilo bi se tako što bi rad medija mogao biti privremeno ili trajno zabranjivan od strane redovnih sudova, ali samo kada se u redovnom postupku utvrdi nepoštovanje principa zaštite građana od medijskog djelovanja. Uslov za realizaciju ovog načela je nezavisnost sudskog sistema.

Posebna je uloga i značaj državnih medija, koji će u Crnoj Gori još za duže vrijeme imati najveći značaj i uticaj. Oni odražavaju danas odnos snaga u parlamentu ili, drugim riječima, stavove i mišljenja većinske partije, a druge opozicione ili politički nezavisne stavove samo toliko koliko je nužno da se stvori privid pluralističkog dekora. Dominantno stanje svijesti o ulozi državnih medija jeste da država, tj. aktuelna vlast, kao njena personifikacija, budući da finansira te medije, ima pravo da upravlja i vodi njihovu uređivačku politiku. Zaboravlja se da preko budžeta to finansiranje ostvaruju svi građani Crne Gore kao poreski obveznici. Uz takvu svijest nije uopšte isključeno da bi i pri promjeni partije na vlasti, uloga državnih medija mogla ostati u osnovi ista. Otuda se njihova pozicija mora određivati konsenzusom svih političkih faktora u Skupštini i to na način koji će njihovo djelovanje učiniti maksimalno moguće nezavisnim od promjena nosilaca vlasti.

Demokratsko društvo ne može opstati bez slobode štampe koja izražava pluralizam javnog mnjenja. To podrazumijeva potrebu da se zakonom obezbijedi nezavisnost medija od centara finansijske i političke moći, afirmiše princip uređivačke slobode, neotuđivo pravo novinara da rade po savjesti i da se javno dobro istakne kao vrhovni kriterijum.

4. Duhovni identitet Crne Gore

Borba za očuvanje državnog i nacionalnog integriteta Crne Gore nužno se mora voditi i kroz očuvanje crnogorskog kulturnog identiteta, pošto se svaki a naročito mali narod može afirmisati u državnom i nacionalnom smislu tek kad afirmiše svoju tradiciju, kulturnu specifičnost i svijest o njoj, kao što se, s druge strane, emancipacija jednog naroda može najlakše sprječavati negiranjem njegove kulturne posebnosti i asimilacijom njegove tradicije. Kulturni identitet treba shvatiti kao osjećanje pripadnosti kolektivitetu koji prepoznaje neke zajedničke odrednice - istoriju, etničku pripadnost, teritoriju, državu, sistem vrijednosti, religiju, forme narodne kulture, koji čine osnov za njegovu identifikaciju u odnosu na druge. Vrijednosti koje su činile i čine sadržinu crnogorskog kulturnog identiteta - ideal slobode, neprikosnovenost pravičnosti, pravo na lični integritet i slobodu da se kaže što se misli, težnja ka moralnom idealizmu i pretpostavljanje moralnih prirodnim zakonima, pretpostavljanje ljudskih vrijednosti društvenom položaju i materijalnom stanju, filozofsko - religijska svijest i specifična uloga i organizacija autokefalne pravoslavne crkve, odnos prema odbrani naroda, države i sopstvenih vrijednosti od neprijatelja, poštovanje stranaca i njihovih svetinja, svijest o izuzetnoj istoriji i dugoj državnoj tradiciji, jednakost između narodnog i književnog jezika i njegova umjetnička verifikacija, bogato kulturno nasljeđe i baštinjenje tragova prethodnih civilizacija, raznovrsnost narodne kulture, izuzetno bogata i elegantna narodna nošnja, razvijeno običajno pravo, osjećaj etničke bliskosti i krvne povezanosti - sve su to u odnosu na druge lako prepoznatljive specifičnosti proizašle iz viševjekovnog trajanja crnogorskog naroda i njegove države. Sve te specifičnosti i posebnosti crnogorskog identiteta potvrđuju ne manje i oni koji sebe vide kao "posebne i najbolje" pripadnike srpskog kolektiviteta.

Ta crnogorska razdvojenost identiteta ima svoju istorijsku osnovu prije svega u okolnostima viševjekovnog življenja u izolovanosti i neprijateljskom okruženju i prirodnoj težnji da se iz tog okruženja izađe. Ova razdvojenost identiteta naročito je uočljiva od druge polovine prošlog vijeka, otkad se ona programirano podstiče iz vana i manifestuje odricanjem od sopstvenih, u korist nekih "viših", interesa. Tome su doprinosile i lične ambicije i aspiracije crnogorskog vladara, ali i pojedinci sa strane, koji su vodili kulturnu politiku i institucije i crnogorske posebnosti programirano uklapali u srpsku, slovensku, pravoslavnu, jugoslovensku ili internacionalnu svijest. Crnogorska težnja za izlaz iz izolacije veoma je pogodovala takvim integralističkim tendencijama, podgrijavanim još i mitom o svjetskoj ulozi tih budućih zajednica. Crnogorski kosmopolitizam, otvorenost ka drugim, posebno srodnim kolektivitetima i spremnost da im se u nevolji pomogne, često su korišćeni kao energija tuđeg nacionalizma, uglavnom velikosrpskog, koja je najrazornije djelovala na destrukciju vlastitog bića i identiteta. Umjesto da se na raspadu komunističkog svijeta orjentiše ka politici multikulture i policentrične Evrope i u takvoj zajednici nalazi sopstveno mjesto, u Crnoj Gori se podsticala politika autodestrukcije, koja je bila i još ostaje u funkciji jednog već propalog projekta. Ovo je Crnoj Gori u čitavom postkomunističkom svijetu obezbijedilo specifično i neslavno mjesto što bi se s pravom moglo nazvati "crnogorskim paradoksom". Određeni stepen otrežnjenja može se uočiti u novije vrijeme, ali isto tako i tendencije da se na više rafinirani, dugoročni, teže prepoznatljiv i zato više opasan način, ostvari srpska dominacija na crnogorskom kulturnom prostoru.

Nasuprot ovakvom trendu u Crnoj Gori, u Evropi se odigravaju sasvim drugačiji procesi. Identiteti evropskih naroda stvaraju se na malim razlikama, bez negiranja svih zajedničkih vrijednosti, koje proističu iz judeo - hrišćanske i grčko - rimske tradicije, indoevropskog porijekla, sistema vrijednosti i sličnosti kulturnih modela. Tendencija ka evropskoj globalizaciji ih približava, ali isto tako i nagoni da brane razlike, istorijske, jezičke, kulturne, etičke i sve ono što im određuje posebnost i vlastito ime. Politika Evropske Unije i Savjet Evrope ne samo da ne guši već, naprotiv, afirmiše te razlike i podržava pobunu malih naroda protiv potiranja njihovog identiteta. Kreatorima evropskog integralizma je jasno da on može opstati samo uz uvažavanje razlika koje proističu iz policentričnog karaktera evropske kulture. Evropsko postaje sinonim za ono što je raznovrsno, višejezično i višedimenzionalno. Multikulturno društvo je realnost Evrope, a multikulturalizam politika koja teži ravnopravnom koegzistiranju tih kultura i plodotvornom dijalogu između njih. Evropska kultura je u osnovi umjetnička i intelektualna, uz evidentne tendencije suprostavljanja konceptu masovne konfekcijske kulture, koju plasira i kontroliše multinacionalni kapital i mediji.

Zbog svega ovoga, a ne samo zbog istorijske obavezanosti i mogućnosti ekonomskog prosperiteta, Crnoj Gori je nužan državni subjektivitet i orijentacija evropskim integralističkim tokovima, jer joj to obezbjeđuje očuvanje državnog i ekonomskog, nacionalnog i kulturnog identiteta. Svakom narodu, pa i Crnogorcima, potrebna je kreativna vizija a ne prilagođavanje onom što dolazi sa strane, potrebna je "sopstvena formulacija htjenja, pretenzija i očekivanja". Stalna preispitivanja i revalorizacija nasljeđa i izučavanje sopstvenog istorijskog puta je zahtjev vremena, ukoliko želimo da postanemo vlasnici sopstvene prošlosti. Sa sviješću i znanjem o sebi izbjeći ćemo kompleks malobrojnog naroda, uspostaviti ravnopravan odnos sa drugima i na opšteprihvaćenom jeziku evropske intelektualne scene prezentirati dostignuća našeg stvaralačkog duha u kontekstu kulturnih vrijednosti drugih naroda. Izlazak crnogorske kulture na evropsku scenu afirmisao bi ono što je u našoj tradiciji utemeljeno na humanizmu i ljudskosti, a odbacilo ono što je lažno, nasilničko i nehumano. Time bi se podstakle stvaralačke, građanske i religiozne slobode i

prava i preispitale sve institucije i organizacije koje te slobode uzurpiraju, reduciraju ili uskraćuju. To bi poništilo sve one neistinite predstave, podmetnute dezinformacije i falsifikate na temelju kojih je zidana zgrada lažnog znanja o nama i onima koji su od toga imali koristi. Crna Gora i crnogorski narod imaju pravo i obavezu da svoj maternji jezik nazovu crnogorskim imenom i to mora postati dio državne politike. Odgovor na jednodimenzionalni kulturni uticaj i asimilatorske težnje nije, dakle, ksenofobično zatvaranje, već, naprotiv, otvaranje prema širim multikulturnim uticajima. Potvrda kvaliteta sopstvene kulture i identiteta biće u tome koliko uspije da se zaštiti od asimilacije i afirmiše osnovne vrijednosti na kojima počiva - slobodu, pravdu, težnju ka istini i jednakosti, razumijevanju drugačijeg. Ali ne samo da ih afirmiše pred drugima, već da ih, u ovom vremenu odumiranja i ugroženosti ljudskosti, reaffirmiše u svom sopstvenom narodu.

5. Obrazovanje

Drugačija Crna Gora od one kakva je danas zahtijeva i bitno drugačiji sistem obrazovanja. Problem je u drastičnoj nesaglasnosti između zahtjeva koje postavlja i rezultata koji se postižu. Ovako obrazovanje produkt je sistema odnosa i stanja duha koji je egzistirao zadnjih pedesetak godina. Želja da novo društvo napravi diskontinuitet u odnosu na prošlo u svim oblastima života, pretencioznost da se gradi društveni sistem drugačiji i bolji od svih drugih, doveli su i u sistemu obrazovanja do čestih, nedovoljno promišljenih eksperimenata in vivo, iako školski sistemi po svojoj prirodi ne trpe brze i nagle promjene. Svaki od tih reformskih zahvata, pod razumljivim načelom da se ide u korak s vremenom, uvodio je nove discipline i sadržaje, ali se teško oslobađao onog prethodnog. Rezultati su očigledni i porazni: na svim nivoima obrazovanja nivo zahtjeva koji se postavlja pred mladim ljudima uveliko prevazilazi njihove biološke i psihičke mogućnosti, troše ogromnu uloženu energiju, a stečeno znanje niti je stvarno niti je trajno. Tome treba dodati veoma nizak standard i opremljenost školskih ustanova svih nivoa i nizak lični standard prosvjetnih radnika.

Drugačiji sistem obrazovanja valja zasnivati na istim osnovnim principima na kojima zasnivamo i izgradnju moderne crnogorske države, tj. ako se opredjeljujemo za otvoreno i u savremeni svijet inkorporirano crnogorsko društvo, onda nužno i sistem obrazovanja mora biti tome podređen. Jedan od ciljeva obrazovanja mora biti da svaki svršeni učenik ili student, završetkom svog ciklusa školovanja, stečenim znanjem može obezbjeđivati egzistenciju sebi i svojoj budućoj porodici, bilo da tu egzistenciju ostvaruje u sopstvenoj ili nekoj drugoj sredini. Uporedo s tim, završeno školovanje mora obezbijediti i mogućnost inoviranja, dopunjavanja i proširivanja znanja koja nameću savremeni civilizacijski procesi. Drugi princip jeste da ono što se kao programski zahtjev postavlja za svaki nivo obrazovanja mora rezultirati stvarno stečenim i trajno usvojenim znanjem.

Princip dostupnosti sistema obrazovanja svim mladim ljudima mora ostati nespornan princip i u izgradnji modernog crnogorskog društva. Ali taj princip ne treba banalizovati proširivanjem formalne mogućnosti upisa prije svega na visokoškolske institucije, a bez stvarnog interesa i sposobnosti da se to školovanje uspješno i u razumnom roku okonča. Ovo nesporno načelo treba realizovati polazeći od toga da interesi i potencijalne mogućnosti mladih ljudi jesu objektivno različite, te im diversifikacijom tipova i nivoa škola, mogućnošću izbora različitih programa u okviru iste škole, treba omogućiti da ostvare svoje ambicije.

Primjer neracionalnosti našeg školskog sistema je izučavanje stranih jezika, čije opšte znanje je nedopustivo nisko, iako se jezici uče u trajanju od najmanje osam godina. Ako se Crna Gora želi izgraditi kao otvoreno i moderno društvo, kao slobodan ekonomski i kulturni prostor, onda je kvalitetno znanje svjetskih jezika nužan preduslov za to. Otuda se sa izučavanjem svjetskih jezika, na račun realizacije drugih programa, mora započeti u najranijem uzrastu, sa orijentacijom da krajnji rezultat bude aktivno vladanje bar jednim stranim jezikom, da se, za one sa najvišim obrazovanjem, postigne, praktično bilingvalnost.

Ako hoćemo demokratsko, otvoreno i slobodno društvo, onda se mora znati da se slobodan čovjek ne rađa sam po sebi, već izgrađuje od rane mladosti, u najvećoj mjeri kroz demokratizovan školski sistem koji dopušta i podstiče kreativnu sposobnost i sumnju u svaku vrstu dogme.

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori mora pružiti daleko više istinskih znanja o našoj sopstvenoj istoriji i tradiciji.

Suštinski pomak u obrazovnom sistemu, pa i u društvu kao cjelini, dogodiće se tek onda kad se reafirmiše svijest o humanističkom karakteru svakog istinskog obrazovanja i kad se uvidi da je posmatranje školstva samo u kontekstu ekonomije pogrešno i kratkovidno, da je to afirmacija destruktivnog stava da je čovjek samo vrijednost u funkciji proizvodnje. Bez osnovnih znanja o prostorima duha, vrline, dobra i dužnosti čovjeka kao slobodnog bića, pojedinac je odvojen od svoje suštine i lako postaje zarobljenik negativnih trendova. Favorizovanje materijalizma, tehničkog standarda, nagonskih zadovoljstava, nuđenje loših primjera kao uzora, već je dovelo do toga da se često sa neshvatanjem i prezirom gleda na vrijednost duhovnih znanja i postupaka, a amoralizam je uveliko potisnuo čovječnost.

Društvo je rastočeno nevjerovanjem u vrlinu, pravdu i istinu višeg reda, pojedinac je odvojen od moralne dužnosti, prekinuta je živa veza sa suštinom i ljudskog i narodnog bića, pa je teško da se svom humanom liku može spontano vratiti, već samo uz osmišljenu i principijelnu politiku države na duži rok. Zato će odgoj karaktera mladih naraštaja biti prioritetan i najsuptilniji posao za svaku ozbiljnu politiku.

Ne treba imati zablude da u Crnoj Gori možemo za kratko vrijeme izgraditi moderan sistem obrazovanja, jer je to u velikoj mjeri uslovljeno opštim razvojem crnogorskog društva. Otvaranjem Crne Gore savremenom svijetu, međutim, možemo ostvariti mogućnost da primjenjujemo i prenosimo, uz neophodna prilagođenja, najbolja dostignuća u sistemu obrazovanja razvijenih zemalja, da koristimo međunarodne fondove i institucije, da više nego ranije šaljemo naše mlade ljude na školovanje u različite zemlje, da pozivamo i primamo stručne ljude iz inostranstva. U protivnom, pristajući na sadašnju poziciju Crne Gore, mi neminovno osuđujemo naše mlade generacije na izolaciju, na višedecenijsko zaostajanje, koje se u dogledno vrijeme neće moći nadoknaditi.

6. Sistem odbrane

Nestanak Varšavskog ugovora i duštvenog sistema u istočnoevropskim zemljama, a posebno raspad SSSR, doveo je do nestanka hladno-ratovskih blokovskih antagonizama i potpuno promijenio bezbjednosnu sliku svijeta. Uspostavlja se tzv. novi svjetski poredak, čije je

osnovno načelo da se svi međunarodni sporovi mogu rješavati isključivo pregovorima. To načelo je i dovelo do brzog priznavanja od strane evropskih zemalja i SAD bivših jugoslovenskih republika u njihovim granicama, a njegovo neshvatanje i oružano angažovanje JNA (odnosno tada već srpsko - crnogorske vojske) doveli su Srbiju i Crnu Goru u poziciju agresora i opšte međunarodne osude.

Crna Gora je mala država, sa nacionalnim manjinama, koje nijesu ispoljavale posebne zahtjeve za svoj teritorijalni status, te se može reći da u tom pogledu Crna Gora ima, uglavnom, kompaktno stanovništvo. Razvoj Crne Gore kao istinski demokratskog građanskog društva, njeno usmjerenje prema Sredozemlju i Zapadnoj Evropi, njen ulazak u sve međunarodne organizacije, otvaranje granica prema susjedima, izbor pravilne ekonomske strategije, relativno brzo bi uvelo Crnu Goru u red razvijenih zemalja Evrope. To bi snažno djelovalo na spremnost stanovništva za odbranu svoje države.

U koncipiranju sistema odbrane države Crne Gore, pored uvažavanja specifičnosti njenog geopolitičkog i geostrateškog položaja u odnosu na druge zemlje, treba polaziti od vojno - političke doktrine da crnogorska vojska treba isključivo da brani teritoriju Crne Gore, a da se ni pod kojim uslovima ne treba angažovati na tuđim teritorijama i za tuđe interese. Uostalom, i dalja i bliska prošlost svjedoči da je crnogorska vojska svoju slavu, koja je često prerastala u legendu, sticala kada se borila na sopstvenoj teritoriji a, po pravilu, bila gubitnik kada je ratovala van Crne Gore. U postojećoj državnoj konstelaciji, Crna Gora podržava jedan, u velikoj mjeri, neracionalan i njenim državnim ciljevima potpuno neprimjeren sistem odbrane.

Crna Gora kao suverena država treba da se opredijeli za formiranje svoje vojske po principu milicijskog tipa (narodna vojska). Iako je taj princip najmanje prihvaćen u svijetu, nije slučajno što ga praktikuje Švajcarska, koja u geostrateškom smislu ima dosta sličnosti sa Crnom Gorom i koja, sa samo 3.400 stalnog sastava u miru obezbeđuje ratnu armiju od 625.000 pripadnika u rezervi. Taj tip vojske je najekonomičniji, najdemokratskiji i daje jednaka prava svim građanima u odbrani zemlje. Tako organizovane oružane snage najmanje odvajaju pripadnike ratnih jedinica od njihovih redovnih civilnih poslova. Vojna obaveza je opšta, ali se ona u mirnodopskim uslovima ne izvršava službom u stalnom sastavu, već samo kroz povremenu obuku. Takvo vojno ustrojstvo omogućilo je Crnoj Gori da u teškom okruženju održi svoju državu.

Milicijski tip organizovanja crnogorske vojske u savremenim uslovima bio bi u kontinuitetu sa njenim najboljim tradicijama. U mirnodopskim uslovima u crnogorskoj vojsci postojao bi aktivni sastav, koji bi sačinjavao mali dio komandnog i stručnog vojnog kadra, zaduženog za operativno planiranje, obuku i materijalno - tehničko obezbjeđenje ratne armije. On bi organizovao i rukovodio potrebnim brojem nastavnih centara u kojima bi se, po utvrđenom planu i programu, obučavali vojni obveznici. Po završenoj obuci regruti bi se raspoređivali u ratne jedinice, određene prema strukturi crnogorskog ratišta.

Jedna od slabosti ovog modela je otežano reagovanje na iznenadno ugrožavanje teritorijalnog integriteta. Otuda se posebna pažnja mora posvetiti mobilizacijskom planu, provjeravanjem brzine mobilizacije, funkcionalnost tehničkih sredstava i pozadinskog obezbjeđenja kroz mobilizacijske i ratne vježbe. U izučavanju ratnih vještina, uostalom, crnogorska vojska je uz švajcarsku navođena kao primjer vojske sa najbržim stepenom mobilizacije.

Crnogorska vojska bi se sastojala od poznatih vidova i rodova, ali bi njihova upotreba i veličina bila prilagođena crnogorskim uslovima. Prednost Crne Gore sa gledišta odbrane,

kako sa mora tako i sa kopna, predstavlja njen topografski sklop, u kome se na malim rastojanjima javljaju velike visinske i klimatske suprotnosti. To veoma otežava jednovremenu upotrebu operativnih snaga napadača, a pruža široke mogućnosti odbrane i sa kopna i sa mora.

Ovako organizovana odbrana Crne Gore zahtijevala bi najmanji mogući broj stalnog, profesionalnog sastava i u cjelini bi bila maksimalno ekonomična. Svaki čovjek postaje neposredni subjekt u odbrani, tj. glavni činilac odbrane bio bi naoružani narod. Kao što je to, uostalom, i bilo u crnogorskoj tradiciji uvijek kad je Crna Gora, kao samostalna država, sama brinula o svom integritetu.

III KAKO DO CILJA

Crna Gora, konačno, treba da osmisli svoj nacionalni i državni program. Narod koji je skupo platio cijenu svojih iluzija treba, napokon da se okrene sebi. Svako društvo je dužno da napravi sopstveni izbor i pronade puteve i metode za prevazilaženje ograničenja koja ometaju njegovo uključivanje u svijet. To je posao političkih, naučnih i kulturnih činilaca. Crnogorsko društvo tek treba da stabilizuje institucije koje će odgovorno njegovati nacionalni interes i biti motorna snaga demokratije.

Veoma je dobro da se sve aktuelne političke snage u Crnoj Gori, iako zastupaju vrlo različite opcije, deklarišu za mirnu, demokratsku borbu za svoje ciljeve. Za razliku od drugih, snage koje se zalazu za suverenu Crnu Goru bile su od samog početka jugoslovenske krize isključivo za političko i miroljubivo rješavanje sporova, pa i crnogorskog državnog pitanja.

Borba za samostalnu Crnu Goru odigravaće se u samoj Crnoj Gori. Politička i ekonomska situacija u Srbiji veoma je važna i za odnose u Crnoj Gori; važno je za poziciju Crne Gore i stanje na bivšem jugoslovenskom prostoru, kao i planovi i strategije međunarodnih činilaca. Neki od tih faktora mogu, kao naprimjer Kosovo, iznenadno i dramatično, promijeniti i poziciju Crne Gore. Ali, ipak, borba za osamostaljenje, ekonomski emancipovanu i samosvjesnu Crnu Goru je, u prvom redu, borba za promjenu svijesti njenih građana, svijesti o tome da oni i njihova država zaslužuju i mogu da imaju, ako hoće, daleko bolji i kvalitetniji život. Promjena te svijesti biće najbrža ako se nudi realna ekonomska politika i strategija, ako se ona valjano brani i obrazlaže, ukazujući na zemlje gdje su slične strategije dale izvanredne rezultate. Strategija Crne Gore, kao slobodnog ekonomskog prostora, jeste, bez sumnje, ono što u Crnoj Gori otvara perspektive drugačijeg života. Njeno sprovođenje će, više nego išta drugo, pokazati suštinsku suprotnost interesa u sadašnjoj federaciji i do kraja razotkriti faktučnu nemogućnost Crne Gore da u takvoj državnoj konstelaciji ostvari svoje vitalne interese, pa otuda i podsticati potrebu za samostalnom pozicijom.

Promjena stanja svijesti može se uspješno vršiti samo u uslovima demokratskih odnosa. Otvaranje najuticajnijih medija i mogućnost da se preko njih saopštava stvarna pozicija Crne Gore i drugačije perspektive, jeste suštinski preduslov za emancipaciju svijesti građana. Otuda borba za medijsku slobodu nije samo borba za razbijanje dominacije i monopola vlasti jedne političke opcije i njene zamjene drugom, već je to borba za emancipaciju svijesti crnogorskih građana.

Pri plasiranju ideje o emancipovanoj i osamostaljenoj Crnoj Gori veoma je važno da se suverenost ne prezentira u elementarnoj i ogoljenoj formi, jer to, u uslovima medijskog ograničenja, podstiče osjećaj klaustrofobičnosti od življenja u maloj državi. Zato je veoma važno uvijek insistirati da je borba za samostalnu Crnu Goru borba za otvorenu Crnu Goru, za Crnu Goru bez granica i ograničenja, onako kako odgovara njenim interesima. Sadašnji odnosi i federalni model ne omogućava beskonfliktno realizovanje pojedinačnih interesa, niti je taj model stvoren s tim ciljem. On ograničava i onemogućava realizovanje i zajedničkih interesa. Sa tih osnova treba voditi dijalog sa političkim subjektima u Crnoj Gori. Najmanje je bitno kako se nacionalno ili vjerski ti partneri osjećaju ili kako tumače crnogorsku prošlost; mnogo bitnije od toga je kako oni gledaju na budućnost građana i države Crne Gore. Bez osjećanja revanšizma, partnerstvo se mora tražiti sa svima koji su spremni na zajedničku borbu za projekat emancipovane i osamostaljene Crne Gore. Taj projekat, uostalom, moći će se ostvariti samo širim konsenzusom različitih političkih opcija, makoliko neke od njih u ovom trenutku izgledale suprotstavljene. Na istoj osnovi treba ostvarivati dijalog i sa različitim političkim subjektima u Srbiji.

Multinacionalni i multikonfesionalni sastav stanovništva Crne Gore traži potrebu isticanja onih elemenata ovog projekta kojim građanska i demokratska Crna Gora obezbjeđuje svakoj od ovih etničkih i vjerskih zajednica, ne samo ravnopravnost i toleranciju, nego i uslove za revitalizaciju i razvoj svih njihovih civilizacijskih vrijednosti. To znači omogućavanje takvog suživota u kome će svaki građanin uživati sva individualna građanska, a nacionalne i vjerske zajednice puni obim kolektivnih ljudskih prava, koje propisuju međunarodne konvencije. To je put za postupno prevladavanje sadašnjih nacionalnih i vjerskih naboja i uspostavljanje smirene, tolerantne građanske atmosfere, sa kojom se jedino može u ujedinjenu Evropu.

Zabluda je očekivati da se ličnim ili kolektivnim angažmanom u federalnim institucijama, od parlamentarnih, izvršnih do diplomatskih, može nešto bitno učiniti za popravku ovog federalnog aranžmana ili suštinski uticati na poboljšanje pozicije Crne Gore u njemu. Odnosi snaga su takvi da će svaki pojedinac ili kolektivni subjekt biti suočen sa objektivnom limitiranošću svojih moći, te će morati da pravi kompromis sa samim sobom, svojom ličnom i političkom savješću ili će, ako na to nije spreman, morati napustiti svoj angažman. Borba za projekat samostalne Crne Gore nije jednoznačan i jednodimenzionalan proces, ali je istina da se ona može najbolje voditi u samoj Crnoj Gori i iz nje, među njenim građanima i u njenim institucijama.

Emancipovanje crnogorske svijesti nije stvar trenutka niti se može ostvariti preko noći, mada će se, zaoštavanjem suprotnosti u sadašnjoj federaciji, veoma ubrzavati. O sudbini Crne Gore, i bilo koje druge države, nije nikad odlučivala samo jedna generacija. Međutim, neke generacije se, i bez svoje zasluge, nađu na presudnim istorijskim raskršćima, na kojima, htjele ili ne htjele, opredjeljuju sudbinu svoga naroda na duže vrijeme. Sada aktivne generacije u Crnoj Gori su upravo u takvoj poziciji i na njima je ogromna istorijska odgovornost. Zato je vrlo opasno relativizirati njihovu ulogu i očekivati da će neke buduće generacije, biti u boljoj prilici da usmjere put crnogorskoj državi. Možda i hoće, ali se i danas treba prisjetiti da je nakon amnestije i relativnog stabilizovanja stanja u Crnoj Gori i prvoj Jugoslaviji, crnogorsko pitanje bilo, praktično, zaboravljeno i ostalo samo da tinja kao marginalno pojedinačno ili neartikulisano kolektivno nezadovoljstvo ili apatija. Kolike su i kakve posljedice za Crnu Goru i njene građane nastale postalo je jasno tek mnogo docnije. Zato tenziju crnogorskog pitanja treba potencirati na svakom mjestu i u svakoj prilici.

Ne treba propustiti ni jednu priliku da se međunarodnim činiocima, koji su uključeni u proces sređivanja prilika na ovom prostoru, razložno ukaže na crnogorsko pitanje. Treba im objašnjavati za kakvu se samostalnu Crnu Goru zalažemo, da su to principi na kojima počiva savremeni civilizovani svijet. Treba jasno reći da zanemarivanje Crne Gore i prihvatanje njene sadašnje pozicije, nije ništa drugo do nagrađivanje jednog propalog nacionalističkog projekta, koji je i bio osnovni uzrok čitave jugoslovenske drame. Ako hoćemo da postanemo integralni dio svijeta, moramo biti spremni da mu svoje probleme, bez kompleksa, prezentiramo, ali i da uvažavamo njegova upozorenja.

Pored političkih subjekata postoje i druge snage i institucije koje mogu da se mobilišu na patriotskom zadatku unapređivanja kvaliteta života u Crnoj Gori, koje će, pored raznoglasja po mnogim pitanjima, gledati na projekat samostalne i emancipovane Crne Gore, kao na svemu drugome nadređen cilj. Nedostatak spremnosti da se te snage okupe i definišu suštinska pitanja, izuče iskustva zemalja koje su napravile nagli napredak, vodilo bi dezorijentaciji javnog mnjenja.

U ovaj projekat valja uključiti i crnogorsko iseljeništvo bilo gdje da se nalazi, jer je to dio njihove sudbine, a, moguće, i perspektive. Suverena, bogatija i prosperitetna Crna Gora, čije bi ostvarenje oni mogli pomoći, biće privlačna za njihov povratak. Suverena Crna Gora morala bi prema dijaspori da izgrađuje specifičnu i odgovornu državnu politiku.

Ovaj Program* namijenjen je onima koji Crnu Goru drže za domovinu i svoju sudbinu. Naša namjera je da upozorimo, pa i uznemirimo i utičemo da što više ljudi podigne glavu od svakodnevnih briga i razmisli - kuda to ide Crna Gora i ima li mogućnosti da izabere svoj put u budućnost. Vrijeme je da se svi okupimo na tom putu i da krenemo njime. To je put kojim već ide slobodni svijet.

** Nacrt Programa je Skupština Matice crnogorske u Baru, 13. januara 1996. dala na javnu raspravu, a Program Matice crnogorske usvojen je na Skupštini na Cetinju, 23. januara 1999. godine.*